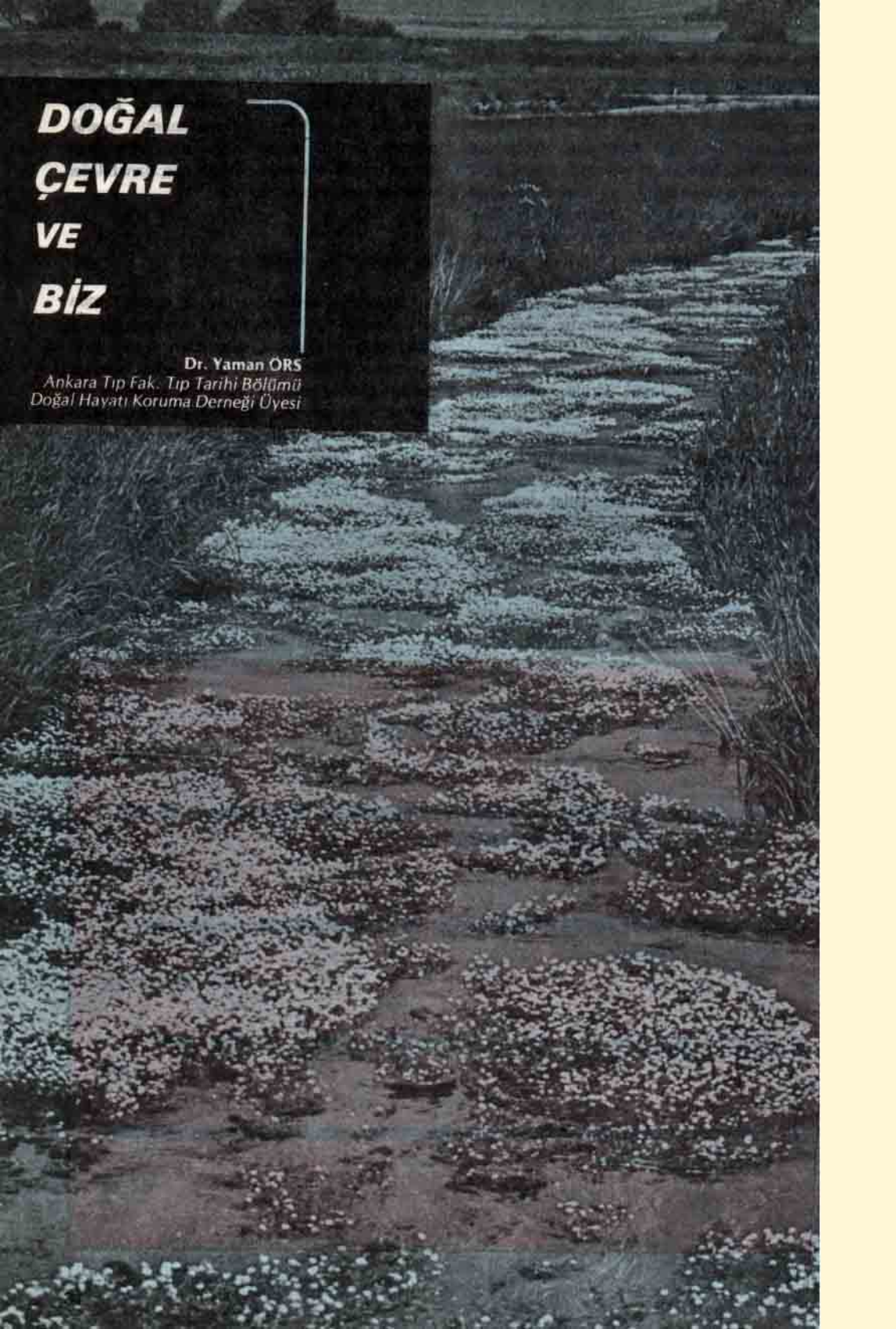

DOĞAL ÇEVRE VE BİZ

Dr. Yaman ÖRS

Ankara Tıp Fak. Tıp Tarihi Bölümü
Doğal Hayatı Koruma Derneđi Üyesi

GEÇMİŞTEN GELECEĞE İNSAN, ÇEVRE VE ANADOLU

Yüzyılı aşan bir zaman önce Alman biyoloğu Ernest Haeckel hayvan türlerinin çevreleriyle olan tüm ilişkilerinin bilimsel bir biçimde incelenmesinin gerektiğine inanırken bu amaçla geliştirilecek bir alan için "ekoloji" terimini öneriyordu. Haeckel'in bu sözcüğü ortaya atması bir rastlantının sonucu değildi kuşkusuz. Bilimsel alanları adlandırmak için Batı dillerinde yaygın olarak kullanılan Yunanca kökenli —logos sonekinin başına getirilen oikos sözcüğü, yine o dilde "ev" anlamına geliyordu.

Her canlı türünde onun bireylerinin yerleştiği, onları dış dünyadan az çok bir sınırla ayırarak barındıran bir Ev, bir Yuva bulunmayabilir; ancak her canlının kaçınılmaz olarak bir doğal çevresi vardır. İnsan söz konusu olduğunda onun geliştirdiği tekniğe ve bilime bağlı olarak bir yapay çevre ile bunun sonuçlarının ve başka insan ürünlerinin zaman içindeki birikiminin doğurduğu bir tarihsel çevre de karşımıza çıkıyor.

Biz bu dizide çevrebilimsel boyutlar içinde insan türünün çevresiyle olan ilişkilerini olduğu ölçüde Anadolu insanının durumunu da ele almayı amaçlıyoruz. Değişik yazarların baktıkları pencereler değişik olacaktır; ancak ortak konu olarak bakılan yer değişmeyecektir.

ANKARA ÇEVREBİLİM TOPLULUĞU

İnsan-doğa ilişkisi ve doğal çevre konularını işleyen çizerlerimizden Erdoğan Bozok'un ilgişiç yapıtları vardır. Bunlardan birinin konusunu bir açılış töreni oluşturuyor. Sunucunun açık havada oturup töreni izleyen konuklara bir konuşma yaptığını görüyoruz. Arkasında, anıt olması gereken, üstü örtülü büyük bir nesne durmaktadır. İkinci resimde konuşmacı onu açmaya hazırlanmakta. Sonunda örtü açılır. Ancak altından insan eliyle yapılmış bir anıt değil, büyük bir ağaç ortaya çıkar.

Doğa-ve yerbilimleri, ayrıca önde gelen bir doğa fotoğrafçısı olan Tansu Gürpınar'ın çok öz bir sözü vardır: *Doğanın üreticileri bitkiler*. Ağacı olsun, küçük bitkisi olsun, karada ya da suda yaşayanlar, mikroskopla görülebilir düzeydekiler olsun, karada ya da suda yaşayanlar, mikroskopla görülebilir düzeydekiler olsun, yeryüzünün bitki topluluğu, öteki canlı varlıklar kümesi olan hayvanların yaşamı için kaçınılmaz öğeleri, hidrojen, oksijen, azot ve karbondan oluşan temel maddeleri yaparlar; havanın oksijenini sağlarlar; tüm doğayı hayvanların, bu arada insanların artıklarından arındırırlar; köklerinin etkileri sonucu taşları, kayaları parçalayıp ufalayarak toprağın oluşmasına yol açarlar. Bütün bunların yaşam açısından anlamı açıktır: Bitkiler olmadan, ister suda, ister karada, ister havada yaşayanlar olsun, hayvanlar var olamaz. Evrim açısından düşünüldüğünde, bitkilerin sağladığı besin ve genel yaşam ortamı oluşmadan, havansal yaşam gelişemezdi. Çevrebilim açısından ise gelecek için çıkarılacak sonuç şu olmalı: Yer-

yüzündeki bitki yaşamı önemli ortadan kalkarsa, sayıları şimdi bir milyon dolayında olan hayvan türlerinden çok azı yaşamlarını sürdürebileceklerdir. Böyle bir ortamda insan türünün yaşamını sürdürebileceğine inanmak gerçekçilikle bağdaşmayacağı gibi en düşük kurgu-bilim konularının bile sınırlarını aşar.

Oksijeni tükenmiş, karbondioksitle dolmuş bir hava; ağaçsız, bitkisz bir ortamda suların, rüzgârın etkisiyle aşınım sonucu topraktan yoksullaşmış karalar; kirlilikten, oksijensizlikten içinde artık canlıları barındıramayacak akarsular, göller, denizler.

Konuyu ülkemiz açısından ele alalım. Toplumsal çevremizdeki düşmanlık ortamının, çoğunluğu çirkin yapıtlardan, bunun yanında büyük ölçüde yıkıntılardan, artık yığınlarından, sağlıksız kentlerden, boğucu kirli havadan, zehirlenen sulardan oluşan fiziksel çevremizin yanında, canlı doğal çevremizde olup bitenler nedir? İşte hızla yok olan ormanlar, çalılıklar, kır bitkileri; işte kurutulan sulak alanlar; işte sayıları gittikçe azalan yaban hayvanları.

Doğamızla ilgili olarak son yıllarda sürekli biçimlerde dile getirilen bir gerçek var. Her yıl Anadolu'dan Kıbrıs'ın yüzölçümünü kaplayacak genişlikte bir toprak alanı aşınım yoluyla denizlere dökülüp gidiyor. Genellikle canlılar, özel olarak bu ülkede yaşayan insan toplumu açısından, bizim açımızdan, "yitirilen" topraklardır bunlar. Bu kitlenin oluşturduğu yükseklik bir yıl için düşünüldüğünde ne ölçüde küçük olursa olsun, yılların geçmesiyle onun gittikçe

büyüdüğü, ayrıca en azından belli, önemli bir zaman geçmeden yeniden oluşamayacağı açıktır. Toprak aşınımının temel nedenini ise hepimiz biliyor olmalıyız: insanların ortadan kaldırdığı bitki alanlarının, özellikle ağaçların koruyuculuğundan kurtulan toprağın yüzeyden akan sular ve rüzgârların etkisiyle sürüklenmesi.

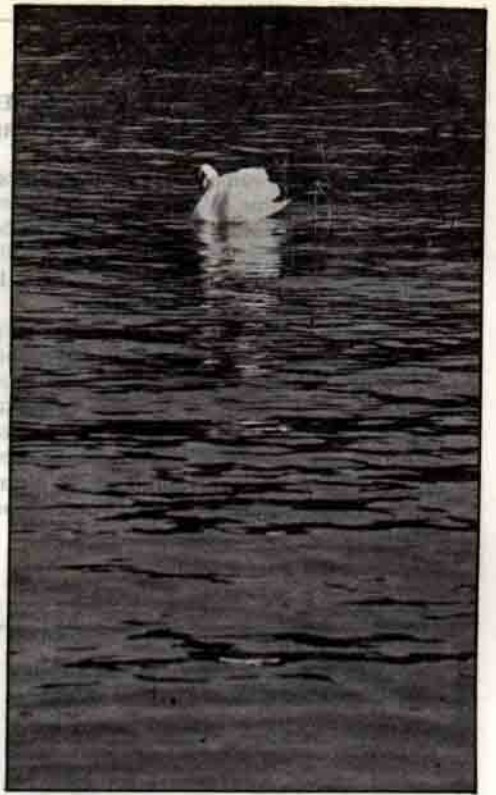
Doğanın korunduğu ulusal alanlarımızdan ("millî parklarımızdan") birindeyiz. Görevlilerden biri, yaşlı bir köylünün kendisine anlattıklarını aktarıyor. Köyün insanları, çok çok zaman önce, onun gençliği sırasında, tarım alanı açmak için çevrelerdeki ormanın ağaçlarını kesmeye başlamışlardı. Öylesine çok ağaç vardı ki kesmekle biteceğini düşünmüyorlardı. Ama bir gün bitti ağaçlar. Ormanın yok olmasıyla ortaya çıkan alanda tarım yapılmıştı yapılmasına, ama ancak aşırıyla giden toprağın yerinde kısa zamanda taşlık-bir bölge belirinceye dek.

Bir orman mühendisi düşünün. Öyle bir orman mühendisi ki görevli bulunduğu doğayı koruma alanında neredeyse bir çırpıda yüzün üstünde ağacı kestirmişti. Oysa on binlerce kuşun barındığı burada değil canlı, sapasağlam ağaçları, kuruyup yere düşmüş olsalar belli çapın üstündeki dalları toplamak bile yasaklanmıştı.

Avcılar Derneğinin yetkilileri anlatıyorlar. Yakkın yıllara dek ülkemize öylesine bol gelen av kuşları yer yer neredeyse artık hiç görünmüyorlar. Bunun en önde gelen nedeni, sığ göllerden, sazlıklardan, sığ suların oluşan sulak alanların kurutulması. Hani bir bölümüne "bataklık" dediğimiz, çeşitli bitki ve hayvan türlerinden öylesine zengin olan yerler. Böyle yerlerin kurutulması demek, artık yiyecek ve barınak bulamayan kuşların da bir daha oralara uğramaları demek. Kurutulup ta tarıma açıldıklarında buralardan sağlanan yarar ne olmaktadır? Avcıların, doğabilimcilerin gözlemlerine göre, çok küçük. Örneğin pancar ekimine açılan yerlerde ürünün değerlendirilmesi pancarların büyüklüğüne göre yapılır; oysa pancar ürününün gerçek değeri içindeki şeker yüzdesiyle orantılıdır.

Kayseri bölgesinde yıllar önce kurutulmuş bir alanın yerini ise tarım etkinliği değil verimsiz topraklar almıştır. Yine böyle, tarım alanı elde etmek için kurutulmuş koskoca bir göl, Amik gölü doğadan silinince bulunduğu bölgenin iklim koşulları değişmiş, yağışlar azaldığı için çevredeki tarım ürününün verimi düşmüştür.

Doğabilimcilerimizin belirttikleri gibi, Amik Gölü Kuş Gölünden de zengin bir kuş yerleşme ve konaklama yeri idi. Kurutulmadan bu yana, o

yörenin artık ülkemize gelmeyen göçmen kuşları komşu ülkelere, daha uzaklara gitmektedir.

Yalnız gelişmiş, ülkelerde değil, az gelişmiş olanlarda da av hayvanlarının korunması için köklü önlemler alınıyor, kesin kurallar konuyor. Avlanma, sınav sonucunda ve bir ödeme karşılığında verilen bir belgeye bağlanmıştır; avcılar ancak belli silahları kullanabilirler; yalnız belli bölgelerde ve bir ödemeye karşılık av yapabilirler; av hayvanının sayısında azalma olmaması için mevsimler, her tür için bir avcının günde avlayabileceği sayı saptanıyor; av bölgelerine giriş çıkışta çok sıkı bir denetim vardır.

Ancak biz de tümüyle başarısız kalmış değiliz bu konuda. Örneğin, Avrupa ülkelerinden gelen birtakım "avcılar" son yıllarda ülkemizde sınırsız bir avlanma olanağı bulmuşlardı. Trakya'da binlerce ve binlerce kuş öldürüldü. Yurt dışından gelen böyle "avcılar"ın etkinlikleri bir süre önce büyük ölçüde durduruldu. Ancak şimdi yurda silah sokamayanlar onu burada, özellikle köylülerden sağlayabiliyorlar. Son yıllarda hazırlanan yeni av tasarısı ise bir türlü ele alınamamıştır.

Bitkilerimiz konusunda da durum hiç de iç açıcı değildir. Doğabilimcilerimizden, özellikle bitkibilimcilerimizden, ayrıca eczacılardan, araştırmacılarından bilgi alabilirsiniz bu konuda. İlk

yazın gelmesiyle birlikte Anadolu'nun kırlarında, dağlarında, ıssız yerlerde birtakım yabancılar ya da onların iş verdikleri kişiler gözükmeye başlıyor. Çeşitli çiçekleri, kır bitkilerini, genel olarak "otsu" diye adlandırılan bitkileri toplayan ya da toplatılan bu kişilere kimse yaptıkları işin gerçek nedenini sormadığı gibi onlar köylülerden, kolluk görevlilerinden yardım da görüyorlar; yerine göre az bir para karşılığında, yerine göre halkın, güvenlik yetkililerinin yardımseverliğinden, işleri bilmemesinden yararlanarak. Bu doğa yağması sürerken kökleriyle sökülerek götürülen bitkilerin belki birçoğunda tıbbî yönden etkili ya da sanayinin başka alanlarında kullanılan maddeler var. Bitkiler götürüldükleri ülkelerde yetiştirilecek; içlerindeki etkili maddeler araştırılacak, bulunacak, arı olarak elde edilecek, üretilecek, satılacaktır; doğal olarak bu arada ülkemize de.

Ülkemizin doğal bitki örtüsünün sömürülmesinden kuşkusuz yalnız dışardan gelen kişileri sorumlu tutamayız. Yurdun bir yöresindeki kekikten tutun da bir başka köşesinin dağlarında çoğumuzca adı duyulmamış bir kır ürününe dek pek çok otsu bitkimiz kendi yurttaşlarımızca sökülüp çeşitli yollarla kazanç aracı olarak kullanılmaktadır. Kimse, bu arada devlet, bu kişilerin karşısına çıkmıyor. Ağaç kesenlerin karşısına çıkılmadığı gibi.

Bize yararlı olan bitkilerin sayısı, zararı dokunanlarınkinin çok üstündedir. İçinde yaşadığımız, sürekli ilişkimizin bulunduğu yakın çevremizde bunlar, ister tür olarak ister nicelik açısından olsun, az sayıda bulunuyor olabilirler; ancak doğal çevremizin ülkemizin sınırlarını da açtığını unutmayalım.

Araştırmacılarımızın açıkladıkları gibi, ülkenin en başta gelen doğal zenginlikleri arasında bulunan birtakım bitkilerin kökleriyle sökülerek eksiltilmeleri, bir yandan insan toplumunun iktisadî yaşamını olumsuz yönde etkilerken öte yandan belli türlerin onun doğasından silinmesine yol açabilecektir. Bu konuda uluslararası bir anlaşma bulunuyor. Ancak somut düzeyde işlerin yürütülmesini, yağmaya engel olunması için gerekli denetimin yapılmasını, en başta, kurulduğu topraklar üzerindeki doğaya sahip çıkması gereken devletten beklemek hakkımızdır. Haşhaş konusu bu alandaki sorunlardan yalnız birisidir.

Dev ağacı olsun, küçük kır bitkisi olsun, geniş ormanı, denizdeki çeşitli türleri, sığ göldeki sazlığı olsun, yeryüzünün bitki topluluğu yaşamın parçası olmaktan ötede, onun temelidir. Denizdeki minicik, ancak mikroskopla görülen

bitkisel kökenli canlılar besin zincirinin ilk halkası; sığ sulardaki bitkisel yaşam ve onun yarattığı ortam, güneş ışınları aracılığıyla canlı madde yapımının sıcak kuşak ormanlarıyla birlikte en önemli kaynağı; genellikle ormanlar ise karadaki ve havadaki yaşamın en büyük koruyucusu, barınağı, onun varlığını sürdürmesi için en önemli ortamı sağlayan öğelerdir.

Ormanların yıkımına, kırların yoksullaştırılmasına, sulak alanların kurutulmasına, akarsuların, denizlerin kirlenmesine bu bilgilerin ışığında bakmalıyız. Doğa, toplum olsun, birey olsun, kimsenin "malı" değildir. İnsan doğanın "sahibi" olamaz. Tüm ülkemizi bir ulusal park, giderek tüm yeryüzünü bir doğal alan olarak düşünmeliyiz. Varlığımızı ancak doğal çevreyle olumlu ilişkiler ve uyum içinde bulunarak sürdürebiliriz.

Düşünelim ki ağaçlar, tüm bitki (ve hayvan) yaşamı insansız olabilir, gerçekte onsuz daha da iyi olabilir; ama insan ağaçsız, bitkisiz olamaz. Doğamızın yıkımı ve sömürülmesi ise durdurulamaz olmasa gerek, yeter ki bizler uyanalım.